

Δημήτρης Λαμπρέλλης, Η πρόσληψη του Νίτσε στην Ελλάδα

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Στοχασμός

<https://epopteia.gr/1212/i-proslipsi-tou-nitse-stin-ellada/>

Μικρή δοκιμή παρουσίασης και κριτικής αποτίμησής της

Ο Νιτσεισμός στην Ελλάδα εμφανίζεται με τα περιοδικά «Τέχνη» (1898-1899) και «Διόνυσος» (1901-1902). Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νιτσεισμού των δύο περιοδικών είναι ο εθνικισμός και ο κοινωνικός ανισοτισμός. Κατά την άποψη των κύκλων των δύο αυτών περιοδικών, οι Νεοέλληνες της εποχής τους θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν τον ελληνισμό ως νιτσεισμό, δηλαδή, κυρίως ως αντιχριστιανισμό, ως αντιδημοκρατισμό, ως λατρεία της δύναμης και της επιβολής της• προκειμένου μάλιστα να επιτευχθούν όλα αυτά, κρίσιμος προβλέπεται να είναι ο ρόλος ενός ηγέτη με γνωρίσματα τυράννου• πρότυπο ενός τέτοιου ηγέτη, κατά τον νιτσεισμό πάντοτε των δύο περιοδικών, αποτελεί ο Βίσμαρκ, ο οποίος οδήγησε τη Γερμανία σε νικηφόρους πολέμους• ο τελικός συλλογισμός, στην περίπτωση αυτή, είναι ο ακόλουθος: αν οι Έλληνες ευτυχήσουν να έχουν έναν τέτοιου τύπου ηγέτη ο

οποίος, ως έκφανση του Υπερανθρώπου, θα μεταμορφώσει την ελληνική συνείδηση του υποκειμένου σε νιτσειϊστική, και την κοινωνική πραγματικότητα σε μία αντιχριστιανική, αντιδημοκρατική πραγματικότητα επιβολής των κοινωνικών ανισοτήτων, τότε και μόνον τότε θα κατορθώσουν οι Νεοέλληνες να υπερβούν την κατάσταση εκφυλισμού στην οποία ευρίσκονται μετά την ταπεινωτική ήττα του πολέμου του 1897, και να οδηγηθούν σε πνευματική, κοινωνική και εθνική αναγέννηση.

Οι στρατηγικές τις οποίες σχεδίασαν και εφάρμοσαν οι κύκλοι των προαναφερθέντων περιοδικών, προκειμένου να επιτευχθεί τόσο η γνωριμία των Νεοελλήνων αναγνωστών τους με τη σκέψη του Νίτσε –όπως νιτσειϊστικά την (παρ)ερμήνευαν οι ίδιοι πάντοτε κύκλοι–, όσο και ο, εν είδει θρησκείας, ασπασμός του νιτσειϊσμού εκ μέρους του συγκεκριμένου αυτού αναγνωστικού κοινού, είναι οι εξής: Η δημοσίευση ενός δοκιμίου του Παύλου Νιρβάνα για τον Νίτσε στην «Τέχνη». Το δοκίμιο αυτό περιέχει όχι μόνον στοιχεία κοινωνικού ανισοτισμού, αλλά και ένα πρόσθετο στοιχείο, που εμφανίζεται για πρώτη φορά στο πλαίσιο του ελληνικού νιτσειϊσμού – και το οποίο λίγο αργότερα θα εμφανιστεί σε εκρηκτικές διαστάσεις, στο πλαίσιο του νιτσειϊσμού του Βλαστού: τον κοινωνικό δαρβινισμό. Δημοσιεύεται, επίσης στην «Τέχνη», επαινετική βιβλιοκρισία του δοκιμίου, το οποίο πλέον είχε δημοσιευτεί αυτοτελώς και είχε εκδοθεί σε βιβλίο, από τον Κ. Παλαμά• το περιεχόμενο της βιβλιοκρισίας αυτής δίνει ένα δεύτερο, ευκρινές, στίγμα του αρθρογραφικού νιτσειϊσμού του ποιητή – είχε ήδη προηγηθεί το πρώτο το οποίο ομιλούσε άκρως περιφρονητικά για τη νοημοσύνη της συντριπτικής πλειοψηφίας των πολιτών και εντελώς αρνητικά για την καθολική ψηφοφορία και την αρχή της πλειοψηφίας• αυτό το δεύτερο δείγμα του νιτσειϊσμού του, εξέφραζε: τη ρητή, άμεση, κατάφασή του στον κοινωνικό ανισοτισμό, και –προφανώς– την έμμεση επιδοκιμασία του κοινωνικού δαρβινισμού του Νιρβάνα – η οποία στην περίπτωση του εκ μέρους του ποιητή θαυμαστικού σχολιασμού του Βλαστού θα καθίστατο άμεση, ρητή και έντονη: θα εκφράσει ο Παλαμάς το θαυμασμό του για τον νιτσειϊσμό του Βλαστού, δηλαδή τον κοινωνικό φυλετικό ρατσισμό του και την

ευγονική του, χρίζοντάς τον ως τον κατ' εξοχήν ανανεωτή του φιλοσοφικού στοχασμού στην Ελλάδα, αφετέρου σπεύδει να εκφράσει και ο ίδιος απόψεις κοινωνικού δαρβινισμού και συγχρόνως να αποτίσει φόρο τιμής στον Gobineau .

Επειδή μία από τις βασικές αντιλήψεις του νιτσεισμού των δύο περιοδικών είναι ο κυρίαρχος ρόλος της λογοτεχνίας ως του πλέον πρόσφορου μέσου για τη συνειδητοποίηση του ελληνισμού ως νιτσεισμού από το αναγνωστικό κοινό τους, σε αυτήν θα μεταφέρουν το κύριο βάρος της στρατηγικής τους, προκειμένου να επιτύχουν το στόχο του ασπασμού του νιτσεισμού από τους Νεοέλληνες. Ωστόσο, οι κύκλοι των δύο προαναφερθέντων περιοδικών, σπεύδουν να διευκρινήσουν ότι ο ρόλος της λογοτεχνίας και της κριτικής θα είναι διττός: δημιουργικός και καταστροφικός• θα περιλαμβάνει δηλαδή, αντίστοιχα, το έργο της προβολής και του εκθιασμού, αλλά και το έργο της κριτικής, της πολεμικής και της απόρριψης. Πιο διακριβωμένα, η πλευρά της προβολής θα περιλαμβάνει: τη δημοσίευση, σε μετάφραση, μιας σειράς κειμένων από έργα του Νίτσε• τη δημοσίευση έργων Ελλήνων λογοτεχνών επηρεασμένων από τη σκέψη του φιλοσόφου τη δημοσίευση μεταφρασμένων έργων Ευρωπαίων συγγραφέων οι οποίοι είτε υπήρξαν φίλοι του Νίτσε είτε επηρεάστηκαν από αυτόν, είτε θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως πνευματικά συγγενείς προς αυτόν ή και πρόδρομοί του – στο ίδιο αυτό πλαίσιο αναφοράς δημοσιεύονται και μελέτες για αυτούς και το έργο τους. Όσο για την πλευρά της κριτικής, αυτή θα περιλαμβάνει την εκτενή, πολύπλευρη, και σφοδρή, πολεμική σε Έλληνες και Ευρωπαίους συγγραφείς οι οποίοι ήταν αντίθετοι προς τον Νίτσε και προς τον νιτσεισμό• στο επίκεντρο αυτής της αντιπαράθεσης θα ευρεθεί ο Ψυχάρης.

Η φιλολογική προσέγγιση η οποία ασχολήθηκε με τον νιτσεισμό του Βλαστού και με τον νιτσεισμό του Καζαντζάκη, απέφυγε (είτε από πεποίθηση είτε από αδυναμία ή από πρόθεση) να εννοιολογήσει τους προαναφερθέντες νιτσεισμούς. Στην περίπτωση του Βλαστού: άλλοτε κατέφυγε σε παραπλανητικές αοριστίες, και ομίλησε απλώς για εθνικισμό ή / και αριστοκρατισμό• άλλοτε σε

λευκαντικές ωραιοποιήσεις, και ομίλησε για ιδανισμό• άλλοτε ακόμη και σε ερμηνευτικά παράδοξα, και ισχυρίστηκε ότι πρόκειται για σύζευξη του νιτσεισμού με τον σοσιαλισμό• άλλοτε πάλι είχε την όλως ευρηματική άποψη ότι δεν τα εννοούσε στα σοβαρά όλα όσα επί σειρά ετών έγραφε, δημοσίευε και διακήρυττε με διαλέξεις του ο συγγραφέας, αλλά πολλά από αυτά τα έγραφε μόνο και μόνο γιατί έτσι εξέφραζε μία φιλοπαίγμονα διάθεση η οποία τον διακατείχε έναντι των άλλων διανοουμένων• άλλοτε πάλι προέβαινε σε μία όντως εκπλήσσοσα και πάντως γεννώσα ερωτηματικά ερμηνευτική αναγωγή, καθώς αποφαινόταν ότι τόσο το περιεχόμενο όσο και το ύφος όλων όσων έγραφε ο συγκεκριμένος συγγραφέας δεν ήταν παρά τυπικό δείγμα της νοοτροπίας που διακρίνει κάθε ριζοσπαστικό αναμορφωτικό πνεύμα, που με τα κείμενά του σοκάρει μόνον τη συμβατική σκέψη – την οποία άλλωστε το ίδιο τη διακωμωδεί• άλλοτε πάλι, απλώς εσιώπησε, ή σχεδόν εσιώπησε, για την περίπτωση του. Η εκ μέρους μας πραγμάτευση του νιτσεισμού του Βλαστού, με παρρησία υπηρετώντας την αλήθεια όπως αυτή πρόδηλα αποκαλύπτεται μέσα από τα κείμενά του, ορίζει ως σκληρότατο κοινωνικό και φυλετικό ρατσισμό, ως αιματεμέσσοντα κοινωνικό δαρβινισμό και ως άτεγκτη ευγονική, τον νιτσεισμό του Βλαστού, θεωρώντας παράλληλα ότι πρόκειται για έναν αντισημιτισμό – ο αντισημιτισμός ήταν επίσης παρών στον νιτσεισμό της «Τέχνης» και του «Διονύσου», εκφραζόταν δε με την προβολή της ακόλουθης αντίθεσης: υπεραξιολόγηση του αρίου ήρωα Προμηθέα και των αξιών του – απαξιολόγηση του σημιτικού ήρωα Σατανά .

Στην περίπτωση, ωστόσο, του νιτσεισμού του Καζαντζάκη, τα πράγματα ήταν κάπως αλλιώς: Ορισμένα νιτσειστικά του κείμενα η φιλολογική προσέγγιση τα παρουσίασε, αλλά επειδή αυτά αφορούσαν τη νεότητά του, θεώρησε, χωρίς καμία περαιτέρω έρευνα (ή διάθεση έρευνας), ότι ο νιτσεισμός του δεν είχε συνέχεια: Ως προς άλλα κείμενά του, αφορώντα τις εντελώς νιτσειστικές του απόψεις για τον Μουσολίνι και τον Φράνκο, κείμενα τα οποία διαψεύδουν την άποψη περί μη συνέχειας του (νεανικού) νιτσεισμού του και, αντιθέτως, τον αποδεικνύουν απολύτως συνεπή, με συνέχεια και βάθος, η φιλολογική

προσέγγιση τα αντιμετώπισε ως εξής: ορισμένα από αυτά είτε πράγματι ήταν άγνωστα ή μη προσπελάσιμα σε αυτήν, είτε απλώς επέλεξε να μην τα παρουσιάσει, να μην τα σχολιάσει—ούτε καν μάλιστα να τα αναφέρει• στην καλύτερη περίπτωση, εντοπίζονται σε ελάχιστες μελέτες, ελάχιστες, εντελώς αόριστες αναφορές σε ορισμένα από αυτά, αναφορές οι οποίες κάνουν λόγο για κάποια θετική του γνώμη για τον Μουσσολίνι. Υπάρχουν, τέλος, ορισμένα στοιχεία τα οποία αναδεικνύουν περαιτέρω τόσο τη συνέχεια όσο και το βάθος του νιτσεισμού του (αρκεί βέβαια προηγουμένως κάποιος να έχει και τα δύο προσεκτικά παρακολουθήσει), και αφορούν την ψευδωνυμική συνεργασία του Καζαντζάκη, επί εξήντα δύο (62) τεύχη, με το περιοδικό «Νεολαία» του καθεστώτος Μεταξά —προφανέστατα, με τη σύμφωνη γνώμη του καθεστώτος• η συνεργασία αυτή ήταν άγνωστη σε πολλούς μελετητές, ή γνωστή σε κάποιους (και πάντως τουλάχιστον σε έναν) οι οποίοι επέλεξαν να μην ομιλήσουν σχετικά με αυτήν. Αντιθέτως, κατά κόρον δημοσιεύτηκαν και σχολιάστηκαν, ιδεολογικά ανώδυνες, αφηγήσεις του συγγραφέα σχετικές με το ότι κάποιιοι όταν τον αντίκρισαν θεώρησαν ότι ήταν ο ίδιος ο Νίτσε, και βεβαίως η μελοδραματική προσφώνηση του φιλοσόφου από τον Καζαντζάκη ως «Μεγαλομάρτυρα». Άλλωστε — και για να καταλήξουμε: η έμφαση, και, επομένως, η εστίαση, ήταν πάντοτε στο λογοτεχνικό νιτσεισμό του Καζαντζάκη, και συγκεκριμένα στους τόσο γνωστούς διεθνώς —ακόμη και κινηματογραφικώς— ‘υπερανθρώπους’ ήρωες του νιτσεισμού του αυτού, όπως ήταν —για παράδειγμα— ο Αλέξης Ζορμπάς .

II

Έχοντας αποπειραθεί προηγουμένως το κείμενό μας να ανταποκριθεί στις δύο από τις τρεις προϋποθέσεις του κριτικού λόγου περί του ελληνικού νιτσεισμού, οι οποίες αφορούν, αντίστοιχα, την τόλμη παρουσίασης όλων των σημαντικών θέσεων που τον συγκροτούν και την ανάληψη της ευθύνης της ακριβούς εννοιολόγησής του, δεν μένει παρά να ομιλήσουμε για την απόπειρα του συγκεκριμένου κειμένου να ανταποκριθεί στην τρίτη προϋπόθεση του κριτικού αυτού λόγου• αυτήν η οποία αφορά τη

φιλοσοφική επάρκεια όσον αφορά τον στοχασμό του Νίτσε.

Στο πλαίσιο ακριβώς της δοκιμής στο Δεύτερο Μέρος του κειμένου μας να ανταποκριθεί αυτό στην προμνημονευθείσα –τρίτη– προϋπόθεση, συνεπικουρούμενη από –ενδεικτικές– αναφορές σε σημαντικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις του έργου του Γερμανού φιλοσόφου, εστιάζει, για λόγους μεθοδολογικούς, στα ακόλουθα μόνο σημεία την προσπάθειά της να καταδείξει ότι ο ελληνικός νιτσεϊσμός, σε όλες του τις εκφάνσεις, αποτελεί πλήρη παρερμηνεία της φιλοσοφίας του Νίτσε: Πέρα από κάθε αμφιβολία, ένα από τα πλέον εμβληματικά στοιχεία της σκέψης του είναι ότι αυτή καταφάσκει στη διαφορά, και στην παραγωγή διαφοράς• η επίγνωση του γεγονότος αυτού κλείνει οριστικά το δρόμο σε κάθε λογής ρατσισμό, για παράδειγμα: κοινωνικό και φυλετικό, ο οποίος αρέσκεται να επικαλείται τη σκέψη του φιλοσόφου αυτού για τη θεμελίωσή του. Μάλιστα, ο στοχασμός του Νίτσε αξιολογεί εντελώς θετικά το υποκείμενο το οποίο καταφάσκει στη διαφορά και απαξιολογεί πλήρως αυτό το οποίο έχει ως εδραίο έρεισμά του την άρνησή της. Πιο διακριβωμένα, κατά τον προαναφερθέντα φιλόσοφο, είναι ο τύπος του «δούλου» αυτός ο οποίος αρνείται τη διαφορά, ενώ ο τύπος του «ευγενή» είναι αυτός που καταφάσκει σε αυτήν• όμως, ακριβώς η συγκεκριμένη διακρίβωση αναδεικνύει περαιτέρω το μέγεθος της παρερμηνείας του Νίτσε εκ μέρους του νιτσεϊσμού, ο οποίος αποδίδει τα ολωσδιόλου αντίθετα γνωρίσματα στους δύο αυτούς τύπους από τα γνωρίσματα που τους αποδίδει ο στοχασμός του φιλοσόφου. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να υπογραμμισθεί ότι ενώ για τον Νίτσε αυτοί οι δύο τύποι καταφανώς αποτελούν ιστορικές / γενεαλογικές αναφορές της φιλοσοφικής του ανθρωπολογίας προκειμένου αυτή να αποφύγει την εξωιστορική –άρα– μεταφυσική προσέγγιση του υποκειμένου, αντιθέτως, κατά τον νιτσεϊσμό, οι συγκεκριμένες αναφορές είναι διαχρονικές αναφορές προσκλήσεις ή και προτάγματα για την επανεμφάνιση, κατά τον 20ό αιώνα, των δύο αυτών τύπων .

Συναφές επίσης και εξίσου σημαντικό είναι το περιεχόμενο του όρου «δύναμη», όσον αφορά τους δύο αυτούς φιλοσοφικούς ανθρωπολογικούς τύπους. Η –κατά το Νίτσε– διαμέτρου και πάλι

αντίθετη προς τις απόψεις πεποιθήσεις ή θέσφατα του νιτσεισμού: Σύμφωνα με τον στοχασμό του Νίτσε, η δύναμη –όπως την ορίζουν και τη λατρεύουν οι ποικίλοι εκφραστές του νιτσεισμού–, η δύναμη ως πολιτική εξουσία και ως κατίσχυση μέσω του πολέμου, αποτελεί αντικείμενο της θέλησης του παντελώς απαξιολογημένου από τον στοχασμό του φιλοσόφου ανθρωπολογικού τύπου, αποτελεί αντικείμενο της θέλησης του «δούλου» • αντιστρόφως, επίσης, προς τους ορισμούς και τις αντιστοιχήσεις σε τύπους στους οποίους προβαίνει ο νιτσεισμός, η θέληση του ανθρωπολογικού τύπου του «ευγενούς» έχει τη δύναμη να ίσταται στους αντίποδες τέτοιων εκφάνσεων δύναμης/εξουσίας τις οποίες θέλει, επιθυμεί, να πραγματοποιήσει ο ανθρωπολογικός τύπος του «δούλου» • και όσο για τη συγκεκριμένη πολεμική κατίσχυση ενός έθνους-κράτους, την οποία τόσο πρόβαλλε και ύμνησε ο νιτσεισμός, ο Νίτσε, και τούτο είναι κατά τρόπο αναντίρρητο σαφές, δεν είναι παρά σφοδρός πολέμιος τόσο αυτής όσο –πρωτίστως και θεμελιωδώς– του ιδίου του μορφώματος το οποίο επιχειρεί να τη φέρει εις πέρας επιτυχώς. Τέλος, η άποψη του φιλοσόφου περί δωρίζουσας αρετής, είναι μία άποψη η οποία διαψεύδει τους ισχυρισμούς του νιτσεισμού και του αντινιτσεισμού, ότι η σκληρότητα του υποκειμένου αποτελεί αυτοσκοπό για τον Νίτσε• το εγκώμιο της αρετής αυτής από τον ίδιο τον φιλόσοφο, εκκαλύπτει, ένα υποκείμενο ολωσδιόλου άγνωστο και ασύλληπτο για τους 'σκληρούς' νιτσειστές (Έλληνες και όχι μόνον), ένα υποκείμενο που πάντως ενέπνευσε πολύ σημαντικούς στοχαστές όπως ο Baudrillard, ο Deleuze, ο Foucault, ο Negri και καλλιτέχνες όπως ο Bataille, το έργο των οποίων αναμφίβολα ευρίσκεται στους αντίποδες του εγχώριου και μη νιτσεισμού.

Καθηγητής Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης

Πάντειο Πανεπιστήμιο